

ÁTJÁRHATÓ HATÁROK
Ünnepi kötet dr. Gaál Botond professzor
65. születésnapjára

Acta Theologica Debrecinensis

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
kiadványsorozata

2. kötet

ÁTJÁRHATÓ HATÁROK

Ünnepi kötet dr. Gaál Botond professzor
65. születésnapjára

Szerkesztette:

Fekete Károly – Kustár Zoltán – Kovács Ábrahám

Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Debrecen, 2011

Átjárható határok
Ünnepi kötet dr. Gaál Botond professzor 65. születésnapjára

Szerkesztette:
Fekete Károly – Kustár Zoltán – Kovács Ábrahám

Acta Theologica Debrecinensis
2. kötet

ISSN: 2062-6045
ISBN: 978-963-8429667

A kötet megjelenését támogatta
a Debreceni Lelkészképzésért Alapítvány és
a Doktorok Kollégiuma elnöksége

Kiadja:
Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Debrecen, 2011.

Technikai szerkesztő:
Szilágyiné Asztalos Éva

Nyomdai kivitelezés:
Kapitális Nyomdaipari Kft., Debrecen

Felelős vezető:
Kapusi József

L. Gerald Stewart

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Fazakas Sándor:</i> Ajánlás	11
-----------------------------------	----

Egy szakmai életút állomásai

<i>Fekete Károly – Kustár Zoltán:</i> Gaál Botond, az átjárható határok embere	13
---	----

„Boldog az az ember...”

Ünnepi köszöntők

<i>Bazsa György:</i> Dipl. → PhD → Habil. → DSc/Prof.	19
<i>Beck Mihály:</i> Nagy gondolkodók nyomában	22
<i>Bitskey István:</i> A hit és a racionális gondolkodás harmóniája	23
<i>Győri József:</i> Baráti levél egykori tanáromnak, elődömnek	25
<i>Győry Kálmán:</i> A számelmélet órától a tudományszervezésig	29
<i>Kozma Tamás:</i> Petőfi a Kollégiumban Részlet egy megírandó önéletrajzból	31
<i>Módis László:</i> Gaál Botond professzor – a tudós példakép	33
<i>Szűcs József:</i> Gaál Botond professzor, az ember	37
<i>Vad Zsigmond:</i> A tudós presbiter köszöntésére	42
<i>Végh László:</i> Természettudomány és vallás	46

ÁTJÁRHATÓ határok

Tudományos esszék a teológia, a humán- és a természettudományok köréből

Békési Sándor:

A szellemi-lelki arisztokrácia útja

Tanulmányok a Kálvin hagyománya című katalógus bemutatása kapcsán 49

Berényi Dénes:

Előítéleteinkről egy könyv ürügyén

62

Daróczy Zoltán:

A matematikáról

65

Karasszon Dénes:

Hét protestáns orvostörténet-író emlékezete

69

Lovas Rezső:

Vallástalan vagy vallásos tudomány

73

Péter Katalin:

Gondoskodó apák a 16–17. századi Magyarországon

76

Sándor Balázs:

Hitvallásos elköteleződés Kálvinnál és ma

80

Schöner Alfréd:

Egymást formáló kölcsönhatások a 18. századi református

és zsidó kézíratos könyvek képi világának szimbólumaiban

89

Írott és hirdetett ige

Biblikus és gyakorlati teológiai tanulmányok

Hodossy-Takács Előd:

Civilizációs feszültségek – bibliai teológiai dilemmák

97

Németh Áron:

A 72. zsoltár fordítása és magyarázata Kálvinnál

111

Kustár Zoltán:

Az igazság/igazságosság fogalma az Ószövetségben

131

Bodó Sára:

Közösségvállalás a lelkigondozásban

145

Fekete Károly:

Krisztus megaláztatása

A Heidelbergi Káté 40–44. kérdés-feleleteinek magyarázata

155

Kodácsy Tamás:

Tehetség és kompetencia a Bibliában

171

Üzen a múlt

Egyház-, zene- és politikatörténeti tanulmányok

<i>Baráth Béla Levente:</i>	
A kegyességi élet jellemzői a debreceni lelkészképzés történetében	185
<i>Bereczki Lajos:</i>	
A vallási jogegyenlőség és az egyházi szükségek teljesítésének ügye az 1848-as törvények tükrében	195
<i>Berkesi Sándor:</i>	
Erkel Ferenc élete és munkássága	207
<i>Gonda S. László:</i>	
Az Edinburghi Missziói Világkonferencia öröksége ma Magyarországon	219
<i>Győri L. János:</i>	
A Debreceni Református Kollégium évszázados partikuláris kapcsolatai – különös tekintettel a szikszói iskolára	229
<i>Hörcsik Richárd:</i>	
Az Európai Unió és Trianon	
Történelmi áttekintés	243
<i>Molnár János:</i>	
Egy református önálló hitoktató buzgalmának jutalma Szalay Gyula Orosházáról való eltávolításának története	259
<i>Pálfi József:</i>	
A váradi iskola ébresztése és újrászervezése a 18. század végén	269

Óriások vállain

Dogma- és teológiatörténeti tanulmányok

<i>Békefy Lajos:</i>	
A csodálkozó Kálvin „esztétikája” Pneumatikus esztétikai rezonancia	283
<i>Borsi Attila:</i>	
Kálvin és a posztmodernitás	293
<i>Ferencz Árpád:</i>	
Izráel kistestvére? Egyház és Zsinagóga a dialektika teológia tükrében	305
<i>Kovács Ábrahám:</i>	
A debreceni új ortodoxia teológiai gondolkodása	321
<i>Németh Tamás:</i>	
Kálvin eszkatológiája	335

<i>Pásztori-Kupán István:</i>	
Élettapasztalati és teológiai motívumok Augustinus és a pelagiánusok vitájában	351
<i>Peres Imre:</i>	
Ignatius leveleinek egyházképe	371
<i>Sawyer, Frank:</i>	
Szókratész dialógusainak olvasása – teológus szemmel	387

Hit, nemzet, modernitás

Rendszeres teológiai írások

<i>Füsti-Molnár Szilveszter:</i>	
Donatista tényezők a Magyarországi Református Egyház ekkléziológiai útkeresésében 1989-90 után	409
<i>Juhász Tamás:</i>	
Lélekjelenlét a református egyházban	
A református teológia viszonylagosan önálló pneumatológiája	429
<i>Lengyelne Püsök Sarolta:</i>	
Az egyház mint nemzetmegtartó erő – a 20. századi magyar teológia tükrében	441
<i>Reuss András:</i>	
Régi viták felizzó parazsa	
Néhány szempont Jézus halálának értelmezéséhez	457
<i>Schwarz, Hans:</i>	
Az igazság/igazságosság teológiai nézőpontból	479
<i>Szathmáry Sándor:</i>	
Az öröm helye és jelentősége a keresztyén teológiában – különös tekintettel Krisztus feltámadására	493
<i>Szűcs Ferenc:</i>	
A 21. század komplementáris szemléletű teológiája felé	511
<i>Torrance, Iain:</i>	
A transzcendens rend szépségének megpillantása	
A keresztyénség párbeszéde más bölcséleti tradíciókkal	525
<i>Welker, Michael:</i>	
A feltámadás valósága	
Teológia és természettudományok össze tudnak-e fogni az eszkatológiai témák értelmes megvitatására?	535
<i>A kötet szerzői</i>	553

HIT, NEMZET, MODERNITÁS

Rendszeres teológiai írások

Füsti-Molnár Szilveszter:

DONATISTA TÉNYEZŐK A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ EKKLÉZIOLÓGIAI ÚTKERESÉSÉBEN 1989-90 UTÁN*

1. Bevezetés

Jelen tanulmány az úgynevezett rendszerváltás utáni Magyarországi Református Egyház ekkleziológiai kihívásait jellemzi és elemzi, amihez rendszerező paradigmául a Krisztus utáni negyedik századi donatista mozgalom meghatározó teológiai elemeit hívja segítségül, melyeknek – meggyőződésünk szerint – kiváltképpen is meghatározó üzenete van a mai egyházunk számára. A magyar helyzet párhuzamba állítása az első jelentős (donatista) egyházszakadással egy szélesebb spektrumú teológiai értékelést tesz lehetővé, és részben olyan történelmi távlatot is jelent, ami mindenképpen kívánatos egy ilyen elemző feltárásnál.

A donatizmus mint szakadár egyházi mozgalom a diocletianusi keresztyén-üldözéseket (Kr. u. 303–305) követően vált meghatározóvá az északnyugat-afrikai térségben, és ezt a szerepét egészen a hetedik századig, a mohamedán invázióig megtartotta. A donatista mozgalom hosszú fennállása során számos összetett teológiai probléma merült fel a katolikus egyházzal való polémiaiban. Északnyugat-Afrika keresztyénségének negyedik századi ekkleziológiai megoldásai sok esetben nem voltak a szélsőségektől sem mentesek, és befolyással voltak és vannak az egyház történetére egészen napjainkig.

* Az előadás elhangzott a DC Rendszeres Teológiai szekcióülésén 2010 augusztusában. Az előadás alapja: FÜSTI-MOLNÁR, SZ.: *Ecclesia sine macula et ruga, Donatist Factors among the Ecclesiological Challenges for the Reformed Church of Hungary especially after 1989/90*, Sárospatak, Sárospataki Református Teológiai Akadémia, 2008. Ebben a mostani tanulmányban röviden bemutatjuk és összegezzük a fent említett munka eredményeit és téziseit.

Augustinus írásai¹ is jól tükrözik a donatisták által felvetett ekkleziológiai problémáknak azt a komplexitását, amelyben alapvető teológiai megfontolások mentén rajzolódott meg az egyház természete és képe olyan szorongatott helyzetben, amikor a meghatározó környezeti adottság a keresztyénséggel való ellenséges szembenállás vagy éppen az üldözés volt. A donatista-katolikus vitában az ekkleziológia fő kérdései kerültek előtérbe, amelyek a keresztyén egyház szentségének és katolicitásának függvényében kívánták meghatározni az egyház lényegét mint a Krisztus teste, annak egyetemes és lokális színterén. A fő probléma az alábbi rövid kérdésben összegezhető: *Ubi ecclesia?* – amely időről időre felmerülő kérdéssé vált, kikövezve ezzel az ekkleziológiai problémák útját. Mindezek alapján a donatista mozgalomra nem úgy tekintünk érveléseinkben, mint ami kizárólag az egyház történetének múltjához kapcsolható jelenség, hanem sokkal inkább úgy, hogy annak teológiai kérdései és megfontolásai bármikor életre kelhetnek különböző ekkleziasztikai szituációkban, különösen is a keresztyén egyház üldözését követő időszakokban. Az ilyen időszakokra nyomatékosan is érvényes a múlttal való szembesülés kötelezettsége annak érdekében, hogy felismerhetővé váljon Isten akarata a jelenben és – reménység szerint – a jövőre nézve is.

A donatista mozgalom teológiájának megértését az úgynevezett *donatista tényezők* szerint összegezzük, amelyek alatt azokat az alkotóelemeket értjük, amelyek létrehozzák a *donatista identitást*. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a különböző donatista tényezők nem mindig egyforma számban és intenzitással vannak jelen a különböző egyházi helyzetekben. Sőt, ahogyan a donatizmus saját történelmében is láthatjuk, ezek az összetevők a mozgalmon belül is további szakadásokhoz vezettek, vagy éppen a katolikus ellenfelek ezeknek a tényezőknek a hatására képesek voltak módosítani saját teológiai álláspontjukat.

Első látásra a donatista egyház és a rendszerváltás utáni Magyarországi Református Egyház közötti párhuzam a hitüket elhagyó egyháztagok, az úgynevezett *lapsik* kérdésénél jelentkezik. A Római Birodalomban a diokletianusi keresztyénüldözés nyomán sokan váltak *traditorokká*, olyanokká, akik beszolgáltatták a keresztyén szent iratokat megsemmisítésre, hozzájárulva így a keresztyénség felszámolását célzó törekvésekhez. Az üldözések után kezdetben a donatista mozgalom azt a radikális álláspontot képviselte, hogy az egyházban nincs annak helye, aki bármilyen módon kollaborált a római államhatalommal. Ezzel szemben a katolikus egyház álláspontja sok-

¹ Augustinus donatista-ellenes írásaira nézve lásd MONCEAUX: *Saint Augustin et le Donatisme*.

kal engedékenyebb ekkleziológiát vallott, melyben lehetségesnek látta a hite-hagyók egyházba való visszatérést. Ennek az álláspontnak a főbb képviselői milevisi Opatus és Augustinus voltak.

A Magyarországi Református Egyház 1989 utáni életében a donatista nézetek súlyos problémákat vethettek volna fel azokra nézve, akik valamilyen módon a kommunista államhatalommal kompromisszumot kötve direkt vagy indirekt módon annak egyházat felszámoló törekvéseiben részt vállaltak. Meggyőződésünk azonban, hogy a donatista ekkleziológia sokkal több annál, minthogy pusztán erre az egy kérdésre redukáljuk. Sőt, e mozgalom lehetőséget kínál arra is, hogy a felszín alatt mélyebben húzódó teológiai összefüggésekben a magyarországi helyzet elemzéséhez támpontot adjon. A donatista probléma mélyére ásva ugyanis sok meglepetéssel találkozhatunk, amely arra figyelmeztethet bennünket, hogy ne kötelezzük el magunkat az ilyen és ehhez hasonló szakadásokban túl elhamarkodottan az egyik vagy másik oldal mellett. Meggyőződésünk, hogy azok a teológiai kérdések, melyek a donatista-katolikus vitában felmerültek, nagyon is időszerűvé tehetők a 1989/90 utáni Magyarországi Református Egyházban. A donatista tényezők ugyanis alapvetően érintik az ekkleziológia, a krisztológia, a misszió és a kiengesztelődés teológiájának tanításait.

A tanulmány fő kérdése éppen ezért az alábbiak szerint összegezhető: 1) Hogyan segítenek a donatista-katolikus vitában felmerülő teológiai kérdések megérteni és tisztázni a Magyarországi Református Egyház helyzetét a kommunizmus bukása után? 2) A donatizmus mint útjelző az ekkleziológiában.

2. A donatizmus

A donatizmus bemutatásánál fontos szempont, hogy a mozgalom előzményein, történetén és főbb teológiai meghatározásain túl tekintettel legyünk a donatizmust meghatározó szociális és politikai kontextusra is. Fontosnak tartottuk a donatista kutatásnak azokat az új, a 20. század második feléből származó meglátásait is beépíteni, amelyek a mozgalomnak eddig egy kevésbé ismert oldalát helyezik előtérbe.² A donatista mozgalom teológiai értékelését

² Lásd mindenképp az alábbi munkákat: ENO: *Ecclesiology of the Donatists*, 417–421; uő: *List of Roman Bishops*, 158–169; KAUFMAN: *Augustine, Evil, and Donatism*, 115–126; BARNS: *Beginnings of Donatism*, 13–22; EVANS: *The Church in Latin Patristic Thought*, 65–129; TILLEY: *Bible in the Christian North Africa*; BROWN: *Saint Augustine*; TENGSTRÖM: *Donatisten und Katholiken*; DIESNER: *Kirche und Staat im spätrömischen Reich*; SCALISE: *Augustine vs. the Donatists*.

követően az azt meghatározó előzmények összefüggéseiben (Tertullianuson és Cyprianuson át egészen Augustinusig) kísérletet teszünk arra, hogy a legfontosabb teológiai elemeket, amelyek majd a Magyarországi Református Egyház ekkleziológiai értékelésénél játszanak főszerepet, az úgynevezett *donatista tényezők* szerint csoportosítsuk.

Mindezek alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a donatista egyházzal kialakított általános kép nem tartható fenn következetesen. Egyoldalú az a teológiai értékelés, amely nem lát többet a donatista mozgalomban, mint egy szakadár egyházi mozgalmat, amelyben fanatikusan keresték a mártíromság lehetőségét annak érdekében, hogy létrehozzák a tiszták egyházát mint az egyetlen igaz és hiteles keresztyén egyházat. A donatizmus ugyanis a körülmények változásának figyelembevételével képes volt olyan ekkleziológiai karaktert kialakítani, amely számos ponton sokkal inkább illeszkedett az északnyugat-afrikai egyházi tradícióba (Tertullianus és Cyprianus), mint az Augustinusé, amely nagymértékben a tengerentúlról importált és Róma szempontjait is szem előtt tartó megközelítés volt. A keresztyénüldözést követő egyházi konszolidációban a donatizmus megtalálta saját hangját, amely Északnyugat-Afrika lakosságának többsége számára a keresztyén egyház hangját jelentette. Ez különösen figyelemre méltó azoknak a változásoknak az összefüggésében, amelyet a katolikus egyház államvallássá válása jelentett, és aminek során a donatista egyházi mozgalom nemegyszer radikális ellenpólust jelentett. Így a donatista mozgalom nem csupán belső egyházi, teológiai kérdésekben, hanem az ideológiák „államegyház” *versus* „állam és egyház” meghatározottságának metszéspontjába is került. Annak megítélése, hogy a donatista egyház mennyiben tekinthető heretikus nézeteket valló szektának, különösen is fenntartásokkal kezelendő. Egyfelől nem vagyunk birtokában azoknak a pontos ismerteknek, amelyek alapján körvonalazható lehetne, hogy a 4. és 5. században milyen meghatározottság alapján is értékelhetünk egy mozgalmat szektaként. Másfelől a donatizmus saját történelme is jól bizonyítja, hogy ez a vád hivatalos deklarációban csak a 411-es karthágói konferencián került elő, ekkor a mozgalom már több mint 100 éves volt, másfelől a döntés sokkal inkább politikainak tekintendő, amelyben a meggyengült római állam érdekei döntő befolyással bírtak.³

3 Lásd FREND: *The Donatist Church*, 279; BROWN: *Augustine of Hippo*, 334, ezeken kívül TILLEY: *The Trial at the Conference of Carthage*, 7–19, valamint HERMANOWICZ: *Appeals to the Imperial Court*, 481–521.

A donatista tényezők megállapításban a fő vonalat alapvetően a következő meghatározások alapozzák meg, és röviden az alábbi pontok szerint mélyíthetők el:

a) A donatista szeparáció a keresztyénségnek arra szociális és politikai környezetére reagált, amely Északnyugat-Afrika lakossága számára komoly kihívást jelentett, és sokszor a keresztyén értékrend devalválódásának veszélyét hordozta. Ebben a környezetben a donatizmus egy működő alternatívát jelentett a többség számára.⁴

b) A donatista egyháztan alapvetően egyházfegyelmi kérdésekben különbözött a katolikustól, és teológiai sajátosságaiban jól összeegyeztethető volt a korábbi észak-afrikai keresztyén tradícióval. Negatívum az egyházszakadás ténye volt, amelyben a cyprianusi tradíció kiváltképpen is csorbát szenvedett.⁵

c) A donatista teológiában központi jelentőséget kap a mártíromság kérdése, amely az egyház lényegének olyan meghatározottsága, amelytől semmilyen körülmények között sem tekinthet el. Ennek alapján a szakadás olyan megoldást kínál, amely során a tiszták és a bűnösök megkülönböztetése lehetségessé válik.⁶

d) A donatizmus szoros párhuzamba állítja önértelmezését Izrael kiválasztottságával, amely során a donatisták Isten ígéjének és elsősorban a törvénynek a védelmezőiként határozzák meg magukat. Identitásuknak olyan pozitív koncepcióját jelentette mindez, amely számottevő sajátosságként volt jelen egész történelmük során.⁷

e) A donatizmus jól alkalmazkodott a mindenkori kontextushoz, amelyben a legtöbb esetben sikeresen applikálta akár radikálisabb nézeteit is, ugyanakkor a társadalom, állam és egyház összefüggéseiben gondolkozott, és lehetőségeit felismerve képes volt az ekkleziológiai megújulásra (Parmenides és Tyconius), időszerűvé és korszerűvé téve így az evangélium üzenetét.⁸

4 VÖ. FREND: *The Donatist Church*, 5–8. fejezet, valamint BROWN: *The World of Late Antiquity*, 11–126.

5 ENO: *Ecclesiology of the Donatists*, 417–421.

6 TILLEY: *Bible in Christian North Africa*; DROGE–TABOR: *A Noble Death, Suicide and Martyrdom*, 7. fejezet.

7 TILLEY: *Sustaining Donatist Self-Identity*, 23.

8 Lásd FREND: *The Donatist Church*, 315–325, valamint MARKUS: *History and Society*, 114–126.

Mindezek alapján összességében az alábbi tényezők együtteseként határozható meg a donatista identitás:

a) *Sorspárhuzam Izraellel, mint Isten kiválasztott népével.* Ez a meghatározottság olyan alapvető pozitív motívum a mozgalomban, amely képes eszerint relativizálni a többi donatista tényezőt is, élesen megrajzolva így a donatista önértelmezés kontúrjait.⁹

b) *A idő speciális értelmezése.* A donatizmus alapvetően a környezeti hatásait teológiailag két idői kategóriának megfelelően értékeli: *a szenvedés, a mártíromság időszaka* és a *megdicsőülés ideje*. Különösen is fontos itt kiemelni, hogy a mártíromság idejének felismerése a donatista történelemszemléletben alapvetően nem a jövő, hanem a múlt felé teszi orientálttá. Így az idők apokaliptikus végének várása háttérbe szorul, és helyette a múlt dicsőségére való tekintés teszi lehetővé a múlttal való azonosulást, annak mártírjaival, vagy éppen magával Jézussal.¹⁰

c) *Az elkülönülés szerepe* a donatista identitás egyik alapvető tényezője. Itt jut ugyanis érvényre, hogy az egyház nem keveredhet a bűnös világgal. A donatisták teológiai felfogásában a szeparálódásnak nemcsak az utolsó ítéletben kell bekövetkeznie, hanem már itt, ebben a földi életben, amikor pontosan meghatározható az igaz és hamis ebben a világban, az egyházban. Az elkülönülés így kiváltképpen is erősíti a megváltásban való bizonyosságot.

d) *Az egyházvezetés szerepét* külön faktorként emelhetjük ki. Itt sokkal inkább a tertullianusi felfogás érvényesül belül, mint a cyprianusi. Az egyházvezetők, püspökök a donatista egyháztan szerint *pneumethoroi* („a Lélek birtokosai”) és *gnostikoi* („akik részesednek az isteni bölcsességben”). A püspöki tisztségnek ez a meghatározása az államvallás útjára lépett keresztyén egyház vezetőivel szembeni kritika, akiknél tagadhatatlanul háttérbe szorultak azok a karizmák, amelyek révén valakiből alkalmas egyházvezető lehetett.¹¹

e) *A szenvedés szükségessége.* A donatizmus szerint a mártíromságban kicsúcsosodó hitvalló magatartás az igaz egyháznak és tagjainak olyan védjegye, amely kiváltképpen is hozzájárul az egyház lényegéhez.¹²

f) *A keresztyén üzenet megújítása* a donatizmuson belül az egyház szentségének és katolicitásának témakörében kap jelentős szerepet. A keresztyén üzenet megújításában különösen is a krisztológiai és eszkatológiai elemek

9 Lásd TILLEY: *Donatists' Martyr Stories*; uő: *Sustaining Donatist Self-Identity*, 1–21.

10 TILLEY: *Sustaining Donatist Self-Identity*, 23.

11 FORTIN: *Political Idealism and Christianity*.

12 TILLEY: *Theologies of Penance*, 330–337.

kerülnek előtérbe. A kérdés, amellyel a donatizmusnak is szembesülnie kellett, a következő: A lokális egyházban, helyi gyülekezetben mindig megújuló keresztyén üzenetet hogyan lehet az egyetemes egyház színterén, az egységben érvényre juttatni? A donatista válasz radikális szélsőségbe lendült át, amikor előtérbe helyezte a szakadás lehetőségét annak érdekében, hogy ne kelljen feladnia a keresztyén üzenet megújításának a feladatát. A legproblematiszabb ekkleziológiai kérdés itt krisztológiai alapokon határozható meg a következő kérdésben: Hogyan maradhat a lokális egyház, gyülekezet tagja a Krisztus testének úgy, hogy ugyanakkor lelki otthont nyújt egy keresztyén közösség sajátos formációjának? Az egyházfegyelem, egyháztagság, az egyház tagjainak meghatározottsága és az egyházvezetésnek olyan tisztán körvonalazható meghatározásaira van itt szükség, amelyre a donatizmus különösen is nagy hangsúlyt fektetett.

g) Az utolsó donatista tényező *az egyháznak az állammal és a társadalommal kapcsolatos sajátos viszonyában* ragadható meg. Hogyan, milyen viszonyban kell lennie a Krisztus testeként értelmezett egyháznak a társadalommal és az állammal? Az egyház hogyan veheti fel a harcot a világban jelenlevő bűnnel? A negyedik századtól elkezdődve az egyház és állam kapcsolata a lehetőségek széles skáláján mozog. Hol és hogyan van felelőssége a keresztyéneknek ebben a kapcsolatrendszerben? Ezekre a kérdésekre kínál alternatívát a donatista mozgalom, amelyben az egyházfegyelem különösen is előtérbe kerül, mint ami által az egyház tagjai megóvhatják magukat a környező világ veszélyeitől, tisztátalanságától. A katolikus egyházfegyelemben az alapot általában az egyház klasszikus elemei szolgálták: a kánon, a hitvallások és az egyházi tisztségek. Ezzel szemben a donatizmusban a keresztyén életvitel tisztasága felveszi a versenyt a hitvallásokkal, és annak helyére kíván lépni, az egyházi tisztségek fontosságával szemben pedig előtérbe kerülnek a mártírok. A donatizmus az egyház közösségén belül egy alternatív társadalom kimunkálásában látja a megoldást, amely végig fenntartja a jogot magának az állam mindennemű igazságtalanságaival szemben való ellenállásra. Így az állam és egyház kapcsolatában csak a teljes szeparációt tudja elképzelni.¹³

Összességében megállapíthatjuk, hogy a donatista ekkleziológia olyan paradigmatis jelenség, amely úgy juttatta érvényre teológiai egyházi befolyását, hogy fennállásának mint egy három és fél évszázadában sikeresen alkalmazkodott a kontextusának szociológiai, gazdasági, politikai és etikai

13 LAMIRANDE: *Church, State and Toleration*.

erőviszonyaihoz, és komoly befolyással bírt a katolikus egyház ekkleziológiai fejlődésére is. Sajátos színezettel maradt végig domináns szereplője az északnyugat-afrikai keresztyénségének a 4. és a 7. század között. Ekkleziológiai radikalizmusa sokkal közebb állt az északnyugat-afrikai keresztyének tradíciójához, mint például az augustinusi teológia, amelyben a történelem szakadatlan változása közepette a keresztyénség örökérvényű kérdésére, hogy hogyan őrizheti meg az egyház a keresztyén üzenet lényegét, hogy közben ne desztillálódjon a világ elvárásai szerint, ugyanakkor a világgal se szakítsa meg kapcsolatát végérvényesen, talált működő alternatívát. A donatista teológia az előbb vázolt faktorok szerint is az egyház szüntelen megreformálásában volt elsősorban érdekelt.

3. A Magyarországi Református Egyház történelmi vonulatai a 16–20. századig

Ebben a részben röviden bemutatjuk a Magyarországi Református Egyház történetéből azokat a főbb történelmi eseményeket, amelyek témánk szempontjából különösen is fontosak.

Alapvető megegyezést láthatunk a reformátori teológia és a donatista ekkleziológia törekvései között, amely a jelentősen eltérő történelmi kontextus ellenére is lehetővé tesz bizonyos közös rendszeres-teológiai értékelést. A 16. század összetett ekkleziológiájában világosan kerül előtérbe az igaz és a hamis egyház megkülönböztetésének a kérdése, hasonlóan a donatista törekvésekhez. Ez a megállapítás még úgy is fenntartható, ha nem hagyjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a 16. század bizony Augustinusnak köszönhetően megfelelően, és tegyük hozzá, meglehetősen egyoldalúan negatívan volt informált a donatizmusról. Szinte majd minden egymással opponáló irányzat előszeretettel használta megbélyegzőként a donatizmus vádját a másik félre. Nyomon követhetjük ezt már az előreformációban is, amikor Wicklif és Husz törekvéseit neo-donatista jelenségként értékelte a római katolikus egyház, egy ősi herezis újjáéledésének bélyegezve az egyház megújítására tett erőfeszítéseiket. Ugyanezzel a stratégiával érvelt a római egyház a reformáció időszakában is a protestáns egyházakkal szemben, sőt a protestáns reformátorok éppen így illették az anabaptista radikálisokat a donatizmus vádjával. Tulajdonképpen ezt a jelenséget a reformáció egyik anomáliájaként is értékelhetjük, melyben a reformátori teológia nem egy ponton párhuzamba állítható a donatista törekvéssel, ugyanakkor mély elkötelezettséget mutat az augustinusi teológia iránt is. Valószínűleg a donatizmus egyoldalú negatív előjele miatt volt nem kívánatos meghatározottság, amelyet a reformátori

teológia is igyekezett minél hamarabb lerázni és továbbadni magáról, minden megegyezés ellenére. A donatista teológia újraértékelése azonban lehetővé teszi egy árnyaltabb ekkleziológiai kép párhuzamba állítását a donatista tényezők és a reformátori teológia között, amelyben különösen figyelemre méltó lehet a donatizmus, akár pozitív teológia történeti jelentőségének a meghatározására.¹⁴

A Magyarországi Református Egyház történelmében ez a reformátori és donatista teológia párhuzamba állítása adja a rendszeres-teológiai vizsgálódás alapját, és kiegészül olyan további specialitásokkal, amelyben további együttállások fedezhetők fel a donatista tényezők és a magyar reformátori teológia között.

Jól körvonalazódik ez már az előreformáció magyarországi hatásában is, majd ezt követően magában a protestantizmus térhódításában a Corpus Christianum egységének felbomlásában, valamint az ellenreformáció megpróbáltatásaiban, melyben számtalan helyzetben szoros párhuzamba állítható a donatizmus alapvető törekvéseivel. A protestantizmus és a nemzeti függetlenségi törekvések összefonódása is sok ponton mutat megegyezést a donatista tényezőkkel. A deuteronomista történelemszemlélet a magyar egyházi élet számára is meghatározó motívum volt. Ugyanígy megemlíthetjük a puritán törekvéseket, majd később az ébredési és belmissziós mozgalmakat is, amelyek etikai és egyházfegyelmi célkitűzéseikben számos donatista tényezőt viseltek magukon.

4. A Magyarországi Református Egyház 1948–1989 között „hivatalos” teológiája, a Szolgáló egyház teológiája

A Magyarországi Református Egyház rendszerváltás előtti (1948–1989) teológiai diszpozícióiba tekintünk bele, figyelemmel kísérve az adott időszak politikai, szociológiai és kulturális jellemzőit.

A donatista tényezők szempontjából a következő három aspektust kell kiemelnünk ennek az időszaknak az elemzése nyomán, mint ami előkészíti a donatista tényezők meghatározottságát a rendszerváltás utáni években:

a) *A Magyarországi Református Egyház identitásvesztése* a két világháború közötti világos teológiai meghatározások ellenére sem állt meg az erózió útján. Nem volt olyan egységes összehangolt teológiai programja a

14 WRIGHT: *The Donatists in the sixteenth century*; GEORGE: *Radical Reformation*, 361.

Magyarországi Református Egyháznak, melyben az ébredési és egyesületi törekvések más teológiai irányzatokkal, mint például a történelmi kálviniz-mussal vagy a barthianizmussal szintézisre juthattak volna. Egy olyan közös történelmi szituációra kellett választ keresni, amelynek jellegzetességei a li-berális teológiai gondolkozás által meggyengült egyházi élettel, egy bukott kommunista diktatúrával kellett szembenéznie, és azzal a helyzettel, amely-ben a trianoni döntések értelmében a magyar reformátusság mintegy fele a magyar határokon kívül rekedt. Az egyik oldalon a kultúrprotestantizmus túl nagy kihívást jelentett, míg a másik oldalon a fokozódó kiábrándultság és apátia kezdte megbénítani az egyház életét. Ez nem csak a gyülekezetek tagjaira, hanem a lelkészekre is egyaránt érvényes volt. Az egyetlen közös fel-ismerés az volt, hogy egyházi és nemzeti megújulásra van szükség, amelyben a református teológiának csak akkor lehet szerepe, ha visszatalál a bibliai-reformátori alapokhoz. Ennek lehetőségét az állammal megkötött 1948-as egyezmény hosszú időre késleltetni látszott. A frontvonalak élesen körvona-lazódtak azok között, akik az új szocialista államapparátust egyházilag kíván-ták minden eszközzel kiszolgálni, mondván, az egyház megmaradásának ez az egyetlen egy lehetséges útja van. Itt a hivatalos egyházi vezetés nem vonta kétségbe az Isten létét, mindeközben azonban az ateista ideológiával kolla-borált, amely során világossá vált, hogy semmi esetre sem úgy tekintenek Istenre mint *Kyriosra*. A másik oldalon ennek ellenhatásaként formálódott a református hitvalló magatartás, amelynek szerepe 1956-ban nyilvánvalóan megmutatkozott. Publicitást a forradalom előtt sem igen kaphatott ez a moz-galom, a forradalom leverése után pedig a véres megtorlás áldozatává váltak nagyon sokan a hitvallók közül. A szolgáló egyház teológiája olyan súlyos ekkleziológiai deformitásoknak a jegyeit hordozta magán, ami alapvetően kérdőjelezi meg teológiai jellegét.¹⁵

b) Gyakorlatilag ebben az időszakban minden túlzás nélkül állíthatjuk – és ez a második aspektus –, hogy *a krisztológia elveszett az ekkleziológia számá-ra* a Magyarországi Református Egyház úgynevezett hivatalos teológiájában, 1948 és 1989 között. Az egyház identitása ugyanis mindig transzcendens, ami Krisztusban kell, hogy gyökerezzen *extra nos*. Az egyház minden to-vábbi nemzeti és felekezeti identitása erre kell, hogy épüljön. Következik ez Jézus Krisztus attribútumaiból, abból, hogy ő egyszerre valóságos Isten és valóságos ember, *inconfuse* és *indivise*. Amennyiben elfogadjuk, hogy az egy-

15 COLIJN: *Kicsoda ellenünk?*; BOGÁRDI SZABÓ: *Egyházvezetés és teológia*; BARCZA–DIENES: *A Magyarországi Református Egyház története*; FAZAKAS: *Új egyház felé*; FODORNÉ NAGY: *Történelmi lecke*; LADÁNYI: *Válogatott kövek*; uő: *Adalékok*.

házat Krisztus testeként kell értelmeznünk, akkor ennek az egyháznak csak egyetlen feje lehet, maga Krisztus. Nem beszélhetünk más főről, sem politikai, sem egyéb értelemben. Az egyház tagjainak Krisztus identitása éppen a neki szentelt szolgálatban lesz kézzelfogható, amely egyben meghatározza a világban elfoglalt helyüket is. Éppen ez a világos krisztológiai meghatározottság sérült a „szolgáló egyház teológiájában”, amely hamis ekkleziológiai következtetésekhez vezetett.¹⁶

c) A harmadik aspektus az egyház szekularizációjának és a magyar társadalom sajátos arculatában ragadható meg a szocializmus évtizedeiben, amely merőben más meghatározottságokat jelentett a tőlünk nyugatabbra lévő világtól. A Magyarországi Református Egyház nem lett volna képes figyelmen kívül hagyni a szekularizáció folyamatait, ha nem épül ki a szocialista államhatalom. Ez két okra vezethető vissza. Egyfelől a szekularizációval való szembesülés gyengítette volna a hivatalos egyházvezetés érdekeit, esélyt adva azon kisebbségben lévő irányzatok megoldási kísérleteinek az előtérbe kerülésére, amelyekkel szemben folyt a propagandaszerű kvázi teológiai munka. Egészen más színezetet nyerhetett volna ugyanis az egyház missziója így, a *missio Dei*, ahhoz az elképzelthez képest, amelyet „különleges magyar teológiai” sajátságként tüntettek fel a szolgáló egyház teológiájának fenntartói. Az egyház kiszolgáltatottá vált annak a kommunista ideológiai háttérnek, amelyben az etikai normák a szükséges minimum szintet sem voltak képesek elérni. Mi sem fémjelzi ezt jobban, mint az az ördögien kimunkált és fenntartott ügynökrendszer, amivel kontroll alatt tartották az egész egyház életét, olyan mély lelki deformításokat életre hívva ezzel, amelynek hatása alól még a mai egyház sem képes felszabadítani magát.¹⁷

5. A Magyarországi Református Egyház ekkleziológiai kontextusa a kommunizmus bukását követő közvetlen időszakban

Ebben a részben kerülnek bemutatásra azok a sajátos környezeti tényezők, politikai, szociológiai, kulturális és teológiai vonatkozásokban, amelyek meghatározták a Magyarországi Református Egyház rendszerváltás utáni (1990–2000) időszakát.

16 BOGÁRDI SZABÓ: *Egyházvezetés és teológia*, 68; uő: A „szolgálat teológiája”, 111–119. Lásd még BARTHA–MAKKAI: *Tanulmányok*, 563–602.

17 KISZELY: *ÁVH - egy terrorszervezet története*, 44–77; KÖPECZI BÓCZ: *Állami Egyházügyi Hivatal*.

Összességében elmondható, hogy az úgynevezett rendszerváltás utáni időszakban a Magyarországi Református Egyház komplex és igen nehéz helyzetben találta magát. A bizonytalansággal és az önazonosság hiányával kellett szembesülnie a magyar társadalmon belül. Az egyháznak rá kellett ébrednie arra, hogy a kommunista ideológia sokkal mélyebb agymosást végzett, mint azt bárki is gondolhatta. Ehhez a szomorú képhez társul a szekularizáció, a globalizáció és a kapitalista erők hirtelen megjelenése és ugrásszerű meg-növekedése, amelyet a kommunizmus mesterségesen és egészen hatékonyan feltartott. Gyakorlatilag a magyarországi kontextusban jelentős fáziskésésben volt az egyház a nyugathoz képest, ahol a már évtizedekkel korábban, míg nálunk a szocialista-kommunista eszménykép hódított, szembesült azokkal a felvilágosodásból származó kérdésekkel, amelyeket a dialektika teológia nem, vagy csak részben kívánt megválaszolni. Az első világháború nyomán olyan mértékű társadalmi szétesés jellemezte a nyugat közösségeit, amelyben az egyháznak is számos ponton felelősséget kellett vállalnia, és amelyek csak fokozódtak a második világháborút követően. Egy kettős folyamatként írható le ez az állapot: az egyik oldalon a felvilágosodás és liberális gondolkodás elveszítette optimista magabiztosságát, kérdései és felvetései azonban meghatározóan jelen maradtak, a másik oldalon pedig a vallás olyan mértékű presztízsvesztést szenvedett, amely alapján különösen is pesszimista képekben volt megrajzolható jövője. Ennek előrejelzéseit követhetjük nyomon a pozitivistá értékelésekben, Max Weber vallásszociológiai nézeteiben, vagy Dietrich Bonhoeffer munkáiban. A jóslatok azonban nem váltak be, sőt ellenkező irányú tendenciák érvényesültek, amely tömören kifejezve a vallások pluralitását hívták életre. A magyarországi helyzet ebbe a folyamatba kapcsolódott be a rendszerváltás utáni időszakban, és számos esetben prioritásai nem megfelelően kerültek meghatározásra ebben a kiélezett helyzetben, így teológiai munkájában és gyakorlati életében nem az egyház lényegének megfelelő orientáltságban hozta meg döntéseit. Tulajdonképpen saját rendszerváltás előtti zsákutcás ekkleziológiájának a fogságában ragadt, amelyben teológiájának alapjait a világban kereste, nem pedig Isten ígéjében. Ez a meghatározottság pedig ellentétes volt azzal a küldetéssel, amelyet az egyháznak az egyház klasszikus modelljei szerint elsődlegesen kellett volna betöltenie, mint cselekvő szubjektum, amelyben mint a) *societas perfecta* képes meghaladni a világot; b) mint *communio mystica* kapcsolódik az Isten Országához; c) mint *sákramentumi* közösség teszi nyilvánvalóvá Isten kegyelmét és d) mint *prófétai küldött* hirdeti az Isten ígét. Alapvetően az egyház nem tudta saját hangját a politikai kiegészések hangjától megkülönböztetni (ami egyébként az egész rendszerváltásra jellemző hangulat volt és főként

külső események, nem pedig a belső meggyőződés diktálta meghatározóan a változás szükségességét), és így óhatatlanul is kiszolgáltatottá vált a minden-kori politika érdekeitől.

Ez jól nyomon követhető azokban a modellekben, amely az egyház és az állam kapcsolatának alakulást jelentette. 1990 és 1994 között a *rehabilitációs modell* volt a meghatározó, amelyben az egyház hatékony segítséget kapott a kormányzattól sorainak rendezésére. Ezt követte a *megszorítás modellje* 1994 és 1998 között, amikor a régi rendszer, régi hívei a jól bevált módszereknek megfelelően igyekeztek ellehetetleníteni az egyház életét. Majd következett az *együttműködés modellje* az 1998 és 2002-es években, amikor az egyház társadalomban végzett szolgálatának a fontossága került meghatározásra.¹⁸ Az egyház nem ismerte fel annak szükségességét, hogy az állammal kapcsolatos teológiai meghatározását nem a mindenkori végrehajtó hatalomnak, a kormányzat adta lehetőségeinek az összefüggéseiben kell megtenni, hanem attól függetlenül. Továbbá azt a tényt sem realizálta kellőképpen, hogy az egyház tagjai és az állam polgárai egyaránt a kommunista diktatúra ideológiai áldozatait, és így materiális javak függésének kiszolgáltatva könnyen manipulálhatók. Sőt, olyan különösen is veszélyes kettős helyzet alakulhat ki, amikor az egyház tagjai az állam polgáraként politikai meghatározottsággal is rendelkeznek, nem egyszer olyan kettős identitást hordozva így, amelyben a politikai és egyházi önazonosság kibékíthetetlen ellenfélként kerül egymással szembe.¹⁹

Az egyház magára találásának másik akadálya abban volt, hogy az egyház nem vállalta fel küldetéséhez hűen a bűneivel való szembesülést sem kollektív, sem pedig az egyéni felelősség területein. Voltak erre próbálkozások, akár a fundamentális evangéliumi irányultságokra gondolunk, akár a Református Megújulási Mozgalomra, akár a különböző egyéni törekvésekre. Ezek a kezdeményezések azonban nem találtak visszhangra. Ha áttekintjük a rendszerváltás utáni első évtizedet, a lelkipásztori társadalom sokkal inkább a politikai szerepvállalásban látta az egyház lehetőségeinek az útját, olyan illúziókat kergetve ezzel, amely a spontán döntések sorát jelentette világos teológiai program nélkül. A túlélésre játszó egyház taktikájaként írható le leginkább ez az időszak, amelyben a környezetnek való kiszolgáltatottság sok tekintetben gúzsba kötötte az egyházi létet, még azokat a kezdeményezéseket is, amelyek

18 FAZAKAS: *A Magyarországi Református Egyház politikai szerepvállalása*, 59–65; BOGÁRDI SZABÓ: *Az Állam és egyház kapcsolatának lehetséges modelljei*, 200–206.

19 ROMSICS-PROHÁSZKA: *Volt egyszer egy rendszerváltás*; RIPP: *Rendszerváltás Magyarországon*; TÖKÉCZKI: *Az elmúlt tíz év a politika mérlegén*; O'NEIL: *Revolution from Within*.

az egyházi megújulást vették célba. Az új kihívások pedig óhatatlanul is megkövetelték volna azt a radikalizmust, amely nem a szélsőségek mentén, hanem az Igére építve határozzák meg az egyház küldetését a világban. Ezeket a kihívásokat röviden az alábbi témakörök szerint határozhatjuk meg. 1) A posztmodern kihívásai a teológia számára, 2) vallásos közömbösség, 3) a vallás archaikus formáinak visszatérése, 4) a szent fogalmának torzulásai.

Végezetül elmondhatjuk, hogy a rendszerváltás utáni új helyzetben a Magyarországi Református Egyház nem volt képes áthidalni azt az ekkleziológiai szakadékot, amelyben megfelelőképpen állíthatta volna középpontba az egyház krisztológiai alapjait, megteremtve így orientációjának új perspektíváit a jelenre és a jövőre nézve. Ennek megfelelően egy olyan új fejezetként értékelhetjük a kialakult rendszerváltás utáni helyzetet, amelyben a donatista tényezők különösen is relevánssá tehetők.

6. *Una sancta catholica et apostolica – Ecclesia sine macula et ruga*

Ebben a fejezetben tárgyaljuk, hogy a donatista tényezők hogyan segíthetnek megérteni a Magyarországi Református Egyház ekkleziológiai kihívásait az 1989-es időszak után. Ebben a részben elsősorban annak a rendszeres-teológiai feladatnak kívánunk megfelelni, ahol az egyháztani, történeti és rendszeres-teológiai elemeket párhuzamosan szemléljük és értékeljük az egyház egységének, szentségének és a nemzeti identitás összefüggéseinek a meghatározottságában.

A tanulmány következtetései az előbb felvázolt fejezetek eredményeire nézve röviden az alábbiak szerint összegezhető. A *donatista tényezők* szerepe az 1989/90-es fordulatot követően alapvetően három fő területen segíthet megérteni a Magyarországi Református Egyház ekkleziológiai helyzetét és kihívásait: a) Az egyház *önértelmezésében*, amely nem hagyhatja figyelmen kívül egzisztenciális valóságának lényegi meghatározottságát, az Úr Jézus Krisztust. Ennek során az egyház empirikus valósága nem korlátozódik csupán a környezet lehetőségeire és elvárásaira. b) Konkrét történeti helyzetben, ahol konkrét hitvallási szituáció jöhet létre, amelyben az egyháznak számot kell adni Uráról. c) Az egyházi konszenzusra nézve, az evangélium központi üzenetének meghatározásában.

a) A Magyarországi Református Egyház helyzetének az összefüggésében megállapíthatjuk, *hogy a Magyarországi Református Egyház egysége* kihívásként áll előttünk abban a tekintetben, hogyan értelmezzük és őrizzük meg

az egységet. A kommunizmus éveiben jelenlevő ekkleziológiai deformitás nem tűnt el nyomtalanul a rendszer bukása után, amely a református egyház elvi és gyakorlati orientációjának tévedéseit hívta életre. Következtetésünk szerint *a sokféleségben érvényesülő egység* az, amely képes lehet az egyház lényegének megfelelő perspektívát adni, az *ecclesia sine macula et ruga* feszültségében, amely az egyházi létben olyan egzisztenciális meghatározottságként áll előttünk, amely egyszerre figyelmeztet arra, hogy az egyház több mint pusztá ideológia vagy az ideológiáknak kiszolgáltatott élet. Az egyházi lét Isten igéjét követő magatartássá kell, hogy váljon elvi és gyakorlati értelemben is. Olyan ekkleziológiai felelősséget kell magunkénak vallani, amely a különbségek ellenére is az egység munkálásban érdekelt a helyi gyülekezetektől elkezdve a nemzeti egyházon át az egyetemes egyházig. Éppen ezért kell világosan megfogalmaznunk, hogy a donatista tényezők meghatározottsága nem redukálható pusztán arra a *casus bellire*, amely a kollaboráció körüli vitás helyzetet jelentette. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy figyelmen kívül hagyható lenne ez a kérdés, azonban a megválaszolás egészen más alapokra kerül, amennyiben az egyház tisztázza lényegének alapvető meghatározottságait.

Az egység kérdésénél a donatista tényezőkre tekintettel azt is ki kell emelnünk, hogy a megváltozott körülményekben nagyon csekély mértékben volt jelen az a közösségtudat és szolidaritás, amely meghatározó kell hogy legyen az Isten népének közössége számára. Ehhez mindenképpen elsődlegesen magával Istennel kell párbeszédbe helyezkedni, amelyben az egyház a hitvallás hangján tárja fel valós helyzetét és elkötelezettségének szándékát Isten előtt, amely merőben új státuszt jelenthet a mindenkori környezete számára. A donatista tényezők megjelenése ezzel az aspektussal összefüggésben nagyon csekélynek mondható a rendszerváltás utáni időszakban, amelyet így semmilyen egyházi egyetértés (*consensus ecclesiae*) nem jellemezhetett.

b) Az egyház *szentsége* a gyülekezet istentiszteletében, sákramentumi gyakorlatában, liturgiájában, a gyülekezet életében juttathatók leginkább kifejezésre, hiszen itt kapcsolódhat legközvetlenebbül szentségének forrásához, a Szentháromság egy Istenhez. A jelent részben meghatározó negatív ekkleziológiai modellek alapjaiban állítják próbák elé a Magyarországi Református Egyházat a szentség kérdésénél, ahol az Isten kegyelmének elsőbbsége háttérbe szorul az emberi igazság és igazságszolgáltatással szemben, és a megbékélés teológiájának félreértéseit eredményezheti.

Ezt tapasztalhattuk meg például az 1989 utáni időkben, amikor az egyház nem találta meg a megfelelő kiutat a múltbéli egyházi kollaboráció jelent meghatározó feszültségeiből. Az egyházfegyelem és egyháztagság akkut problé-

mái is hasonlóképpen az egyház szentségének elvi és gyakorlati félreértésére vezethetők vissza. A *folt és ránc nélküli egyház* képe az egyház tisztaságával és tökéletességének témaköreivel összefüggésben kifejezetten is előtérbe kerülnek mint az egyház ismertetőjelének a kérdése. Az egyház könnyen eshet abba a csapdahelyzetbe, mint ami a donatista ekkleziológiában is jelen volt. Nevezetesen hogy fokozatosan előtérbe kerül egyre magasabb fokra állítva az egyház tagjaival szemben elvárt tökéletességet, aminek a végén az öndicsőítés hamis képei egyházi egoizmushoz vezetnek, amit másként kifejezve nevezhetünk egyházi szakralizációnak is. Ebben a helyzetben az egyház teljesen elfordul a világtól, csak belső világa lesz számára meghatározó, így a reális valóság értékelése komoly hiányokban szenvedhet, megfeledkezve a világban betöltendő küldetésről.

Másrészről ugyanakkor valós veszélyként fenyeget az ellenpólusban jelentkező szélsőség az *egyház szekularizációja*, amelyben az egyház elhiteti magával, hogy elsődlegesen a világ igényeihez szabva kell Isten üzenetét hirdetni. Így az egyház nem az evangélium belső *dynamis*ától lesz meghatározott, hanem azoktól a kapcsolódási pontoktól, amelyet a kontextus tesz lehetővé számára. A donatista tényezők megjelenése nem csak a lehetséges szélsőségek mentén realizálhatók, hanem abban az összefüggésben is, ami az *időszerűség* mérsékelt példájában állt előttünk a donatista mozgalom történetében, és aminek köszönhetően a mozgalom túlélte a katolikus keresztyéniséget Északnyugat-Afrikában egészen a 7. századig. Az egyház szentségének kérdését alapvetően abban a teológiai megközelítésben kell vizsgálnunk, amelyre a donatista Tyconus hívja fel a figyelmet. Hogyan lehet a szentség meghatározása, mint az igaz egyház jele, kiterjeszthető az egyház minden tagjára? Vajon nem válik-e túl sebezhetővé az egyház szentségének kérdése az egyház egységének meghatározása után? Az egyháznak olyan meghatározottságával találkozunk itt, amely alapvetően megkülönbözteti azt más, esetleg hasonló törekvésű szervezetektől, amelyek nem hívják magukat egyháznak. Mi alapján vallhatja magáénak ezt a megkülönböztetést? Mert amennyiben nem veszi ezt komolyan, akkor saját hitvallásával kerül szembe. Egyfelől nyilvánvaló, hogy az egyház nem azért szent, mert annak tagjai a tökéletességnek olyan fokán állnának, ami alapján szentnek nevezhetnénk őket. Szentségének egyetlen oka Istenben magában van, az ő kiválasztó kegyelmében. Ezért az igaz egyház ismertetőjele elválaszthatatlanul kapcsolódik a Szentlélekbe vetett hithez és magához Jézus Krisztushoz, akin kereszttül az egyház szentsége csak a megbocsátás üzenetét hordozhatja. A *keresztyén üzenet megújítása*, mint a donatista tényezők egyike, különösen is hangsú-

lyos szerepet kell, hogy kapjon. A rendszerváltás utáni idők törekvésiben ez a szempont aligha talált valós visszhangra az egyházon belül.

c) A *nemzeti identitás* a posztmodern kor identitás krízisének összefüggéseiben részben a mindenre való nyitottságban, részben az önértelmezések (nemzeti) felerősödésében realizálódik. Nagy kihívást jelent éppen ezért az, hogy a református egyház hogyan találja meg azt az egyensúlyi állapotot, amelyben a nemzet iránt érzett felelősségének úgy képes hangot adni, hogy elkerülje a szélsőségeket. Mindeközben pedig azzal is számolnia kell, hogy a kommunizmus örökségeként egy nemzeti öntudatában (is) teljesen szétzilált társadalmat hagyott maga után. Az előbb elmondottak összefüggésében csak úgy kaphat megfelelően szerepet a nemzeti identitás megőrzése és ápolása, amennyiben azt az egyház lényegi meghatározottsága, Krisztus identitása relativizálja.

Ezeknek a röviden bemutatott kihívásoknak az összefüggéseiben analógiát találhatunk a Magyarországi Református Egyház 1989 utáni ekkleziológiája és a donatista mozgalom létrejöttét kiváltó ekkleziológiai okok között. A tanulmányban arra a következtetésre jutunk, hogy a donatista tényezők megjelenése bizonyos fokig tetten érhető a Magyarországi Református Egyház 1989/90-es éveitől, és várhatóan fokozódni is fog. Ennek tudatosítása megóvhat a donatista identitás szélsőségeitől. Következésképpen nem számolni a donatista tényezőkkel komoly ekkleziológiai problémához vezethet, amelynek felismerése egyházi életünkben még nem realizálódott megfelelőképpen.

Irodalom:

- BARCZA, J. – DIENES, D. (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház története. 1918–1990*, Sárospatak [k. n.], 1999.
- BARNES, T. D.: *The Beginnings of Donatism*, in: *Journal of Theological Studies* NS 26 (1975), 13–22.
- BARTHA, T. – MAKKAI, L. (szerk.): *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történelméből. 1867–1978* (Studia et acta ecclesiastica 5), Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1983.
- BOGÁRDI SZABÓ, I.: *A belső vérzés hosszú időszaka – A „szolgálat teológiája mint a Magyarországi Református Egyház nyomorúságának tükröződése*, in: *Confessio* 14/1 (1990), 111–119.

- BOGÁRDI SZABÓ, I.: *Egyházvezetés és teológia a magyarországi református egyházban 1948–1989 között*, Debrecen, Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület, 1995.
- BOGÁRDI SZABÓ, I.: *Az Állam és egyház kapcsolatának lehetséges modelljei*, in: *Protestáns Szemle* 10 (2001), 200–206.
- BROWN, P.: *Augustine of Hippo: a Biography*, Berkley – Los Angeles, University of California Press, 1967.
- BROWN, P.: *The world of Late Antiquity A. D. 150–750*, London, Harcourt Brace Jovanovich INC., 1971.
- BROWN, P.: *Religion and Society in the Age of Saint Augustine*, London, Faber and Faber, 1972.
- COLIJN, J.: *Kicsoda ellenünk? Törésvonalak a második világháború utáni magyar református egyház- és teológiatörténetben*, Kiskunfélegyháza, KEPE, 1992.
- DIESNER, H.-J.: *Kirche und Staat im spätrömischen Reich. Aufsätze zur Spätantike und zur Geschichte der Alten Kirche*, Berlin, Evangelische Verlagsanstalt, 1964.
- DROGE, A. J. – TABOR, J. D.: *A Noble Death, Suicide and Martyrdom Among Christians and Jews in Antiquity*, San Francisco, Harper, 1992.
- ENO, R. B.: *Some Nuances in the Ecclesiology of the Donatists*, in: *Studia Patristica* 14 (1976), 417–421.
- ENO, R. B.: *The Significance of the List of Roman Bishops in the Anti-Donatist polemic*, in: *Vigiliae Christianae* 47 (1993), 158–169.
- EVANS, R. F.: *One and Holy: The Church in Latin Patristic Thought*, London, SPCK, 1972.
- FAZAKAS, S.: *Új egyház felé. A második világháború utáni református egyházi megújulás teológiai konzekvenciái* (Dissertationes Theologicae 4), Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2000.
- FAZAKAS, S.: *A Magyarországi Református Egyház politikai szerepvállalása az elmúlt tíz évben*, in: *Református Egyház* 54 (2002), 59–65.
- FODORNÉ NAGY, S.: *Történelmi lecke*, Budapest – Nagykőrös [k. n.], 2006.
- FORTIN, E. L.: *Political Idealism and Christianity in the Thought of St. Augustine*, in: Russel, P. R. (ed.): *Saint Augustine and The Augustinian Tradition* (The Augustine Lecture Series – Augustinian Institute), Villanova, Villanova University, 1972, 58.
- FREND, W. H. C.: *The Donatist Church. A Movement of Protest in Roman North Africa*, Oxford, Clarendon Press, 1952.
- GEORGE, W.: *Radical Reformation* (Sixteen Century Essays and Studies 15), Kirksville, MO, 1992.

- HERMANOWICZ, E.: *Catholic Bishops and Appeals to the Imperial Court. A Legal Study of the Calama Riots in 408*, in: *Journal of Early Christian Studies* 12/4 (2004), 481–521.
- KAUFMAN, P. I.: *Augustine, Evil, and Donatism. Sin and Sanctity Before the Pelagian Controversy*, in: *Journal of Theological Studies* 51 (1990), 115–126.
- KISZELY, G.: *ÁVH – egy terrrorszervezet története*, Budapest, Korona, 2000.
- KÖPECZI BÓCZ, E.: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*, Budapest, Akadémia Kiadó, 2004.
- LADÁNYI, S.: *Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956–1957-es esztendőben történetekhez. Dokumentumok a Református Megújulási Mozgalom és az Országos Intézőbizottság, valamint a megtorlások történetéből*, Budapest, Kálvin János Kiadó, 2006.
- LADÁNYI, S. – KERESZTES, D. – HAMARKAY, E. (szerk.): *Válogatott kövek a református egyház és az állam kapcsolatának medréből*, Erdőkertes, Exodus, 2006.
- LAMIRANDE, E.: *Church, State and Toleration*, Villanova, Villanova University, 1972.
- MARKUS, R. A.: *Saeculum: History and Society in the Theology of St. Augustine*, Cambridge, Cambridge University Press, 1970.
- MONCEAUX, P.: *Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne. VII: Saint Augustin et le Donatisme*, Paris, Leroux, 1923.
- O'NEIL, P.: *Revolution from Within: The Hungarian Socialist Workers' Party and the Collapse of Communism*, Cheltenham, Edward Elgar, 1998.
- RIPP, Z.: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2006.
- ROMSICS, I. – PROHÁSZKA, I.: *Volt egyszer egy rendszerváltás*, Budapest, Rubicon-Ház BT, 2003.
- SCALISE, C. J.: *Exegetical Warrants for Religious Persecution: Augustine vs. the Donatists*, in: *Review and Expositor* 93 (1996), 497–506.
- TENGSTRÖM, E.: *Donatisten und Katholiken. Soziale, wirtschaftliche und politische Aspekte einer nordafrikanischen Kirchenspaltung* (Acta Universitatis Gothoburgensis), Elanders Boktryckeri Aktiebolag, Göteborg, 1964.
- TILLEY, M. A.: *Dilatory Donatists or Procrastinating Catholics. The Trial at the Conference of Carthage*, in: *Church History* 60/1 (1991), 7–19.
- TILLEY, M. A.: *Donatists' Martyr Stories*, Liverpool, University of Liverpool, 1996.
- TILLEY, M. A.: *The Bible in the Christian North Africa. The Donatist World*, Minneapolis, Fortress Press, 1996.

- TILLEY, M. A.: *Sustaining Donatist Self-Identity: From the Church of Martyrs to the Collecta of the Desert*, in: *Journal of Early Christian Studies* 15/1 (1997 and 2007), 21–35.
- TILLEY, M. A.: *Theologies of Penance during the Donatist Controversy*, in: *Studia Patristica* 35 (2001), 330–337.
- TÖKÉCZKI, L.: *Az elmúlt tíz év a politika mérlegén*, in: *Théma. Theológiai Élet* Ma – Protestáns Tanulmányi Kör 2000/4, 27–35.
- WRIGHT, D.: *The Donatists in the sixteenth century*, in: Leif, G. – Schindler, A. – Wriedt, M. (ed.): *Auctoritas Patrum. Vol II: New Contribution on the Reception of the Church Fathers in the 15th and 16th Centuries*, Mainz, Verlag Philip on Zabern, 1998, 281–293.